

Mezei György:

Gramsci – avagy a baloldali érzület rajza^x

Gramsci baloldali filozófus volt, s manapság az egyik legstílszerűtlenebb dolog a baloldali filozófia. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a plebejus bölcsélet mindenkor önellentmondás, hanem arról is, hogy a nyolcvanas évek a konzervatív érzület kiteredélyesedését hozták magukkal. A baloldali filozófus maga is furcsa szerzet: miközben a legkevésbé sem csodálkozna azon, hogy mindennapos rohanása közben – egy találó helymegjelölést kölcsönözve¹ – a Szent István körút és a Váci út sarkán belebotlana Marxba és öt-tíz percet szentelnének közös szívfájdalmaik megbeszélésének, aközben Budapest nem kevés pontján még saját létezésében is kételkedne, ha nem olvasta volna Gerald A. Cohen "The Structure of Proletarian Unfreedom" című írását².

Világos dolog: az érzületre alapozott politikai és gazdasági gyakorlat fölmérhetetlenül sok kárt okozott, s a problémák ecsetelésében még a kiváló Fordulat és reform³ szerzőinek tollán is érzékelhető a kényszerű öncenzúra. De ez a csódtömeg – amit már eleve nemcsak a tapasztaltabb közéleti emberek, hanem az utca józan embere is előre látott⁴ – megkérdőjelezné magának ennek az érzületnek a jogosságát? Aligha. Bár nem találtam magyar megfelelőjét egy "reform-mesekönyvben"⁵ G. A. Cohen Marx's Theory of History – A Defense

című monográfiája mottójának – "FOR WHAT THEY ALL SAID WAS '...It depends ... It all depends ... It all depends on WHERE YOU LIVE and WHAT YOU HAVE TO BUILD WITH'"⁶ –, ettől még szép számmal vannak és mindig lesznek is olyan felnőttek és gyermekek, akiknek érzületével szól ez a mottó, s akik ezért a szabadság vagy a méltóság alapértékeit súlyozva mindkettőt, de inkább ez utóbbit fogják választani. Egyebek között ezt akarhatta ama fordulatával kifejezésre juttatni Max Weber, hogy a munkásság mindig is szocialista marad. Hiszen a manapság szokványossá vált liberális értelmezés szerinti szabadság összefér a másik szabadsághiányával, az a méltóság azonban, amely nem törekszik a másik méltóságának őrzésére, meglátásom szerint valójában hiú /adott esetben ördögi/ dolyf. S ezt annak tudatában írom, hogy az embernek nagyon is jó oka van követelni-óvni azokat a szabadságait is, amelyekkel nem akar vagy nem képes élni.

Az újkonzervatív Scruton – sietek hangsúlyozni: messzemenően egyet kell érteni a "sztálinizmusról" /az én szóhasználatomban: a szektás és dogmatikus voluntarizmusról/ adott konzervatív kritikával – néhány meglehetősen kézzelfogható motívumból eredezteti a szocialista érzületet. Utal például a kétkezi munkásnak főnökével szembeni indulatára vagy arra, hogy a hatalomból kizárt értelmiségi is affinitást mutat emez eszmekör iránt⁸. /A szocializmusnak *par excellence*

értelmiségi ideológiaként való értelmezése persze jóval régebbi, például a lengyel Waclaw Machajski 1905-ben az értelmiségi munkásról oroszul írott könyvében⁹ azt fejtegeti, hogy a szocialista mozgalom elégedetlen értelmiségiek ideológiája, s hogy e mozgalom sikere egyáltalában nem osztálynélküli társadalomhoz vezetne, hanem új uralkodó osztályt fiadó államkapitalizmushoz./ Scruton másott pedig arra utal, hogy a baloldali ideológia "rent seeking behaviour" kifejeződése, vagyis a redistribúció érhálózatára rátelepült csoportok legitimációjának eszköze¹⁰. /Azt is sietek leszögezni, hogy az államszocializmusról adott konzervatív kritikának is jelentős mozzanatait fogadja el az elfogulatlan elemző./ A The Thinkers of the New Left szerzőjének mindezekben a megjegyzéseiben persze van valami, de egyfelől militáns rosszindulattal, másfelől a lényeg mellett elmenve fogalmazza meg észrevételeit. Első megjegyzése eleve megkérdőjelezi a társadalomban alul élők méltóságigényének jogosságát, pedig érzésem szerint – akárcsak a Kant által jelzett metafizika iránti hajlam, tehát az a késztetés, hogy az ember felvesse és lehetőségeihez mérten megválaszolja élete nagy kérdéseit – a méltóságigény az emberi lélek legbensőbb magvához tartozik. Gondoljunk John Stuart Mill szavaira: "to work at the bidding and for the profit of another ... is not ... a satisfactory state of human beings of educated intelligence, who have ceased to think themselves naturally inferior to those whom

they serve."¹¹ Az emberi személyiség már eleve deformálódik, ha nincs módja méltóságigényének érvényre juttatására. S ha vitatható is, és vitatandó is a bolsevikok, az általuk létre hívott rezsim majd annak újabb testetöltései által használt politikai eszköztár – hiszen szándékuk önmaga ellentétébe fordult: az emberi méltóság gyilkos – alantas lábbal tiprásához vezetett, s persze igaza van szegény Lengyel Józsefnek, hogy a barna és a vörös párhuzamba állítható egymással¹² –, törekvésük történelmi legitimitásához nem férhet kétség. Amennyire jogos ugyanis a sebészprofesszor undora – Bulgakov "Kutyaszív" című novellájára¹³ utalok itt – a betolakodó toprongyos szobafoglalókkal szemben, s viszolygása a proletariátustól, éppoly jogos ezek igénye, hogy meghaladják azt az állapotot, amit a következő karakterizál: "Nem lehet egy és ugyanazon időben villamossíneket söpörni és spanyol rongyosok sorsát intézni. Ez senkinek sem fog sikerülni, ... a legkevésbé olyan embereknek, akik a fejlődésben kétszáz évvel vannak elmaradva Európától, és a mai napig nem tudják rendesen begombolni a saját nadrágjukat!"¹⁴ Amilyen jogos az egyik Buddenbrook Pöbelt sziszegése, éppoly jogos a Háború és béke sebesült parasztkatonájának arisztokrata látogatóhoz idézett sóhaja:

A "jobboldali", "baloldali" minősítéseknek nincs értelmük önmagukban, igazi reflexiós meghatározások ezek, csak egymásra vonatkoztatottan van valóságuk: ha bármelyik oldal fel akarná

számolni a másikat, mintha csak egy arcot, egy fát vagy egy égitestet akarna megfosztani az egyik felétől. S aligha tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy az az ember, aki életesélyi tényezőkben /anyagi gazdagságban, hatalmi hozzáférhetőségekben és kulturális ismeretekben-készségekben/ gyenge társadalmi környezetekkel-csoportokkal azonosítja önmagát, a baloldali, aki pedig életesélyi tényezőkben erős közegekkel-csoportokkal identifikálódik, az jobboldali eszmék, eszmekörök, érzületek iránt fog hajlamot érezni. Ez a meglátás teszi plasztikussá azt is, hogy Scruton amaz észrevétele, miszerint a szocializmus egy berendezkedett redistributív hatalom ideológiája, miért veti el azt, ami számomra lényegnek tűnik. A tankönyvmarxizmus persze ez is, de eredendően a szocialisztikus eszmekörök semmiféle hatalmi apologetikát sem szolgáltak, hanem a társadalmak alsóbb rétegeinek-osztályainak emancipációs törekvéseit fejezték ki.

Akik a szocialisztikus eszméket apológiaként vagy a pozícióteremtés eszközeként használták /s ezeket az embereket nem igazán ítélem el, hiszen az ideológiai homogenizáció igénye szükségszerűen vezet hipokrita képmutatáshoz, s régen rossz annak a társadalomnak, melynek, mint Brechtől tudjuk, hősökre, s tegyük hozzá, szentekre van szüksége/, azok a lehető legtermészetesebb módon fordultak-fordulnak szembe tegnapi önmagukkal, hiszen ez a tegnapi önmaguk sem ők maguk voltak,

akik viszont önmagukat jelentős részben azonosnak tudják az életesélyi tényezőkben gyenge rétegekkel, azok a rekapitalizálódás során is éppily természetességgel fogják önmagukat marxistának tekinteni, mégha már eleve tisztában voltak a különböző marxista irányok korlátaival, és Tom Bottomore-ral a lehető legmagátólértetőbb módon az újragondolás-újraértékelés latin eredetű terminusát a lehető legpozitívabb értelemben használják: "maga a 'revizionizmus' szó tudományos értelemben teljességgel félrevezetővé vált azáltal, hogy már eleve pejoratív mellékszöngére tett szert, a marxista elmélet ugyanis, ha a társadalom empirikus elméletét jelenti, teljességgel nyitott kell hogy legyen az új eszmékből fakadó kritikának. Ebben az értelemben a 'revizionizmus' sokkal inkább a legmagasabb rendű erény, semmint az elkövethető legnagyobb bűn".¹⁵

Az a tény, hogy az egyes társadalmakban spontán módon, a társadalmi reprodukció mindennapjaiban egyes szociális közegekhez rendeltlen kel életre újra és újra és nyer megerősítést a két póluson található érületbeli beállítódás, nem jelenti persze azt, hogy ne lehetne tartalmi vonatkozásokat is említeni. Bár Scruton nem foglalkozik kiváló A Dictionary of Political Thought című kézikönyvében kellő súllyal a szociáldemokráciával, történeti értelemen, úgy vélem, lényegiben teljesen korrekt az a kép, amit a baloldal világlátását jellemezve rajzol fel¹⁶. Ez az érület ellenséges

a magántulajdonnal szemben, és úgy véli, hogy a társadalmi /főleg államilag ellenőrzött/ tulajdonra alapozott rendszer az előbbi ésszerű alternatívája: ellenséges a proletariátustól különböző osztályokkal, főleg a polgársággal szemben, továbbá az establishment ellenében, annak minden formáját, a hivatalok, tisztségek és kormányzati méltóságok minden szimbolikus kifejeződését beleértve erre az érzületre nézve meghatározó az a vágy, hogy privilégiumoktól, protekcióktól és az öröklés elvétől mentes osztály nélküli társadalom jöjjön létre: az a hit, hogy léteznek bizonyos természetjogok /vagy emberi jogok/ különösen olyanok, amelyeket a munkásosztály törekvéseihez lehet kapcsolni, egyetemben a társadalmi igazságosság óhajával: továbbá az a hit, hogy demokráciára, a kormányzásban való népi részvételre vagy legalábbis nézetegyeztetésen alapuló kormányzásra van szükség: az a meggyőződés, hogy van haladás a történelemben, és az forradalommal vagy reformmal vihető keresztül: egalitáriánus hajlamok, anti-nacionalista /bár nem szükségképpen internacionalista/ tendenciák, hit a jóléti államban, az oktatás, az egészségügy és a legfontosabb erőforrások fölötti állami ellenőrzésben.

Nos, ez a jellemzés nagyon pontosan illik Gramsci meggyőződéseire¹⁷. A proletariátus ügyével való azonosulás mozgatta, a burzsoáziát az ősellenségnek tekintette, és olymódon adta át magát minden életenergiájával a hataloméért

folyó politikai küzdelemnek, hogy nem volt pontos elképzelése arról: miként működik egy gazdaság, mit lehet és /a pusztulás terhe mellett/ mit nem lehet kezdeményezni a hatalom kormánykereke mellől. Pedig az "on s'engage et puis on voit" történelmi ágensek részéről a lehető legfelelőtlenebb, hogy ne mondjam bűnös elv. Az "először elkötelezzük magunkat, s aztán majd meglátjuk" alapvetően szándékvetikai princípium: mentesülök a bűn elkövetése alól, mert az az osztály nélküli társadalom, amit létre akarok hozni, a legfőbb jó, amelynek létrehozataláért – jól ismerjük ezt a problémakomplexust – semmilyen eszköz alkalmazása sem drága. Pedig – Max Weber "Politik als Beruf" című előadásához kapcsolódom itt – etikai álláspontot alighanem csak a következmények felől lehet megalapozni: nem állhatunk meg az "ész cselének" /tehát annak, hogy az ember nem, vagy nem mindig és nem teljesen látja előre cselekvései eredményeit/ pusztán hangoztatásánál, hiszen a felnőtt és józan embert épp az jellemzi, hogy van hozzávetőleges képe társadalmának működéséről, és hozzávetőleges képet tud alkotni egy tényellentétes helyzetről, amelyben önmaga jövőjéről cselekvésére mint múltbelire tekint vissza és latolgatja annak mibenlétét. Radikalizmusukkal a bolsevikok sorsszerű folyamatot indítottak el: Russell visszaemlékezése szerint az egyik bolsevik vezetővel folytatott beszélgetésére, az a következőképpen jellemezte a helyzetüket magvát: "if we do not keel zem, zey vill keel us."¹⁸

A hatalomra aspirálva a küzdelem előrehaladtával egy bizonyos fok után a pusztulás terhe mellett át kellett venniük, meg kellett szerezniük a hatalmat, teljesen függetlenül attól, hogy mennyire volt possibilis, hogy volt-e hosszabb távra szóló programjuk. De én még messzebbre is visszamennék a múltban /bár korántsem 1789-ig, amint azt a konzervatívok tenni szeretik/. Az a társadalomkép ugyanis, mely az érdekek feszületségek és közvetítések nélküli harmóniáját lehetségesnek véli, amely nem ügyel az egyes ember és az osztályok közötti különbségek között azokra a képződményekre, csoportosulásokra, jogi személyekre /hiszen az egyén kizárólag csak számos közbülső közvetítő instancián keresztül integrálódhat társadalmának egészébe/, amelyek mindenkor egymással ellentétesen is ható érdekeket képviselnek – nos, ez a társadalomkép nem az ember felszabadításának, hanem totalitarisztikus megnyomorításának az ideológiája.

Ilyetén felismerések mellett miért ragaszkodjunk ahhoz, hogy marxistának minősítsük önmagunkat? E kérdéssel kapcsolatban természetesen árnyalásra van szükség. Hiszen igazuk van azoknak – például Jon Elsterre gondolok¹⁹ –, akik Marxban mindössze néhány ma is tartható princípiumot, összefüggést foglalnak össze. Marxhoz kapcsolódva azonban az ember kifejezésre juttatja, hogy az emancipáció alapérték számára, mégha az emancipáció tényleges lehetőségeivel kapcsolatosan kijózanítóak is az utóbbi évtizedek. Rendben van,

ne használjuk az egyenlőség kategóriáját, hanem válasszuk középponti értéknek az emberi méltóságot, s ez annál is inkább megfelelőnek tűnik, mert az én méltóságom nem fér össze a másik egyén bizonyos "minimális emberi színvonalának" hiányával, amint erre már utaltam. Az ilyen módon felfogott méltóság köré értékválasztások és elvek szerveződnek, s minél inkább ettől, ezektől eltérő hitvallású emberrel szembesítjük saját gondolkodásunkat, annál inkább valljuk magunkénak a "marxista" minősítést, s megfordítva, minél rokonabb érzületbeli alapokon álló emberrel cserélünk eszmét, annál inkább hajlunk Marxszal együtt azt vallani: "Moi, je ne suis pas marxiste". /S mindez persze tökéletesen megfér azzal, hogy a "marxizmusok", a marxi hagyományból táplálkozó irányzatok történeti, immanens módszertani vizsgálata, rekonstrukciója eleven teoretikus feladat a baloldali érzületű filozófusok számára./

Benyomásom szerint amíg a társadalmakban lesznek – márpedig úgy tűnik, mindig lesznek – életesélyi tényezőkben sűrű és ritka környezetek, addig lesz jobb- és baloldali érzület is, illetve az, ami ennek majd genetikusan megfelel. Ezek az érzületek a mannheimi értelemben *standortsgebunden* hitvallások; durván szólva az egyik a társadalom fenti, a másik pedig lenti régióihoz kapcsolódik²⁰. /Külön tanulmányt érdemelne, hogy milyen típusú eltérítő tényezők léteznek és létezhetnek./

Egy egészséges társadalom működésében a mondott érzületek által meghatározott gazdasági, kulturális, politikai etc. faktorok folyamatos lokális és átfogóbb küzdelmet folytatnak egymással: az egyik a másik számára folyamatosan érzékelhetővé teszi annak korlátait, s a társadalmak életét meghatározó kisebb-nagyobb kormánykerek mellett váltva egymást, vagy együttesen jelenlétükön veszik elejét annak, hogy a gazdaság racionalizálódó és megújulóképesége, illetve a periférikusabb helyzetben lévő emberi tőkébe való beruházás /bár az államszocializmust – ezen alapvetően hadigazdálkodási rendszert értve – ez utóbbi miatt csak akkor lehetne elmarasztalni, ha saját magáról "költött" ideológiai képe, nem pedig tényleges mibenléte alapján ítélnénk meg/ egészségtelenül hosszú ideig a másik oldal fölébe kerekedhessen, rombolva ezáltal a társadalomtestben található emberi szubsztanciát, illetve anyagi reprodukciós képességének érhálózatát. Leegyszerűsítő módon fogalmazva: a jobboldalnak mindenekelőtt a gazdaság autonómiájának biztosítása és a teljesítményelv minél maradéktalanabb érvényre juttatása a hivatása, a baloldalnak pedig a gazdaság humán szempontok szerinti megzabolázása és /mind az induló, mind a már működő/ emberi tőkébe teljesítményszempontoktól függetlenül minél nagyobb beruházás folyamatos kieszközlése.

Meglátásunk szerint tehát a két oldal komplementer, s történelemfilozófiai értelemben mindkettőnek igaza van. Igaza van Friedmannak, amikor magától értetődő módon *en passant* megjegyzi: a lehető legtermészetesebb dolog, ha a társadalmak biztosítják a magántulajdon jogát és átörökíthetőségét, hiszen munka van mögötte, és a rendelkezési autonómiát /szabadságot/ biztosítani kell – igaza van, hiszen az erős rétegeket képviseli²¹. S teljesen igaza van Russellnak is, amikor nem kevesebb magától értetődőséggel rámutat: a pusztán munkaerejével rendelkező dolgozón semmit nem segít ez a szabadság, s ezért a tőke eloszlását demokratikusabbá kell tenni, szabályozni kell az átörökítés jogi intézményét²². S igaza van, hiszen e vonatkozásban a gyenge rétegeket képviseli.

A kategoriális elemzés szintjén Liska leválasztotta egymásról az árutermelés-piac, illetve a magántulajdon fogalmát^{22a}. A felhalmozásban előrehaladott rétegek érdeke azt diktálja, hogy e különbségtételt ideológusaikkal háttérbe szoríttassák majd elfeledtessék /történeti távlatokra gondolok itt/, s a diszfunkcionális állami tulajdont a magántulajdon Nyugaton ismert formáival dúsítsák fel. A gyenge rétegek érdeke azt diktálja, hogy sohase merüljön feledésbe a mondott liskai különbségtétel, s hogy az állami tulajdon visszavonulását a különböző közösségi tulajdonformák megerősödése kíséresse. S hogy miként alakul ez a viszonyrendszer, azt

nyilván az dönti el, hogy az egyes reprivatizálódó nemzetgazdaságokban milyen erők képesek a leginkább meghatározóan hatni a vonatkozó jogrendszerekre. S a baloldali érzületű filozófusnak itt aligha van különösebb oka az optimizmusra, ugyanis mintha nemcsak az utóbbi évek honi fejlődései, hanem a történelem hosszabb távon is a Máté Evangéliumnak azt a részletét erősítené meg, amit Jon Elster idéz egy meglehetősen rezignált tanulmányában: "Akinek van, annak még adnak, hogy bőségesen legyen nekik, de akinek nincs, attól még azt is elveszik, amije van."²³

A totalitárius állam az emancipáció szerveként szükségképpen mondott csődöt, az elidegenedés újabb formáit, a kizsákmányolás újabb jelenségeit hívta életre. Az életesélyi tényezőkben erősek – megengedhetik maguknak – a tapasztalatok nyomán feladják az emancipáció eszméjét. /Persze csak akkor adják fel, ha már eleve nem egy éretlen lelkelet veszélyes kifejeződéseként legyintettek rá./ Az életesélyi tényezőkben gyenge rétegek-csoportok ideológusai viszont arra törekednek, hogy újradefiniálják a szocializmust. S bármiképpen hangozzék is ez a meghatározás egyes összetevőiben, egyik középponti mozzanata nyilván az kell legyen, hogy a szocializmus valójában a hatékony gazdasággal és politikai intézményrendszerrel rendelkező társadalmakban munkáló törekvés, mely az életesélyi tényezőkben gyenge közegek

emberi tőkéjébe /tehát mindenkor egyes emberbe, készségeibe, képességeibe, tudásába, illetve a szükségleteit kielégítő infrastruktúrába/ való minél nagyobb arányú beruházást szorgalmazza. /S azért nem kell itt önkorlátozásról beszélni a hatékonyság, a gazdaság autonómiája javára, hiszen ezt a korlátozó funkciót a jobboldali tényezők amúgy is kifejtik./

A hatvanas évek baloldali eufóriájában alighanem Hayekot kellett volna idézni, hogy a Nyugat populációjának akár csak megközelítően is azonos színvonalú ellátását csak a tőkés szabadság kikristályosodott működésmechanizmusai révén lehet biztosítani²⁴. A konzervativizmus egésze által meghatározott nyolcvanas években, amikor oly gyanúsán cseng az "egyenlőség" értéke, alighanem lépten-nyomon hangsúlyozni kell /konkrét mondandójukért és a bennük kifejeződő általános tanulságért is/ Bródy András szavait: az erőltetett iparosítás gazdaságstratégiája alapvetően hibás a következő miatt. "Ha a fogyasztás relatív visszaszorításával próbáljuk az alapvető iparágak termelését gyorsan növelni, akkor ez a növekedés a munkaerő bővített újratermelésének rovására kell hogy történjen és ezzel a növekedés végső forrásait apasztja. E gazdaságpolitika bizonyos hibáit mára már felismertük és történnek kezdeti lépések a szolgáltatások, az infrastruktúra elmaradásának behozására. Felismertük ugyanis, hogy ezek a tevékenységek nélkülözhetetlenek a munkaerő jobb ellátásához,

a gazdasági élet sima megszervezéséhez. Azonban még mindig távol állunk attól, hogy a növekedés valódi és végső forrásainak bővítésére irányítsuk erőfeszítéseinket, vagy akár csak el is ismerjük az ehhez szükséges nem kis méretű arány- és hangsúlyeltolódás szükségességét. Ezért tartom különösen retrográdnak azt az újabb nyugati gazdaságpolitikát is, amelyet Milton Friedman neve jelez az elmélet, Margaret Thatcher és Ronald Reagan pedig a gyakorlat terén. A növekedés lassulásának harapófogójába jutva a kiutat az oktatás, az egészségügy, a szociálpolitika megnyirbálásában keresik. Ezzel hihetetlen károkat okoznak nemcsak a jövő növekedés forrásaiban, hanem a közeljövő közérzetének alakulásában is. E megoldásokat csak azért nem nevezhetjük középkorinak, mert ezzel a középkort sértenénk meg. Tudvalévő, milyen fontos szerepet tulajdonított ugyanis a középkor az emberi szellem csiszolásának – s enélkül nem is indulhatott volna meg az újkori fejlődés Európában."²⁵

Gramsci munkásságának szellemét alighanem akkor képviseljük hűen, ha a gazdaságában és politikai intézményrendszerében hatékony polgári jogállam kiépítését szorgalmazva juttatjuk kifejezésre az életesélyi tényezőkben szűkös közegben élő emberi tőke szükségleteit, s járulunk hozzá emez igények érvényre juttatásához az egyes társadalmi fórumokon és testületekben.

L Á B J E G Y Z E T E K

x A MKKE Társadalomelméleti Kollégiumában tartott Gramsci-megemlékezésen elhangzottak, továbbgondolt változata. A ténylegesen elhangzott előadás egyes alapgondolataihoz lásd még: Mezei György, "Hegemónia és /szerves/ értelmiség". Filozófiai Figyelő, 1987/2.

1 A mélyenszántó "bon mot"-t Mester Ákos egyik riportjában hallottam.

2 "A proletár szabadsághiány szerkezete". Lásd: J.Roemer /szerk./ Analytical Marxism. Cambridge University Press, 1986. Köszönetet mondok Dajka Balázsnak, Huoránszky Ferencnek, Orthmayr Imrének, amiért hozzáférhetővé tettek számomra egyes analitikus marxista írásokat, továbbá Csontos Lászlónak és a Filozófiai Továbbképző munkatársainak, akik lehetővé tették vonatkozó munkatervükkel, hogy Cohen e kiváló tanulmányát lefordítsam magyarra.

3 V.ö: Fordulat és reform, a Medvetánc 1987/2-es számának melléklete.

4 Apai nagyapámtól, a tízes években Magyarországon maradt, s a negyvenes években elhunyt ukrán Afanász Noszenkótól "verbális

örökség" maradt rám: "inkább ne csinálták vóná", szokta volt mondani /1917-re/, mint hallottam. A filozófus érdeklődésének irányát nyilván befolyásolják személyiségjegyek, s a baloldali *bölcselet contradictio in adjectojáról*, úgy érzem, néhány vonás erejéig számot kell adnom. Nagypám Nógrád megyében bérelt földön volt kétékezi gazdálkodó, s bár nem általa, de gyermekkoromban sok időt töltöttem paraszti környezetben. A középiskolás és egyetemi években dolgoztam gyárakban és szállítási vállalatoknál. Szellemi létezésem pilléreit és legfőbb tartalmait ugyanakkor urbánus környezetben sajátítottam el. S mostani szituáltságomnál fogva belelátok az *Erwerbsbürgertum* életébe. Mindennél fogva a szóban forgó életvilág rendkívül heterogén összetevőkből áll össze, s bár a leginkább otthon magam a már említett *Bildungsbürgertumban* érzem, nincs az a "társas tudat", amit ne reflexszerű empátiával és ugyanakkor némi kényszerű distancióval szemlélnék.

5 Lányiné Garai Katalin A gazdaság színpadán című könyvét, ha Iván fiam eléri a megfelelő életkort, mint igen fontosat fogom a figyelmébe ajánlani. Beszélni fogok neki ugyanakkor arról az érületről, ami teljességgel hiányzik a mondott könyvből és amit csak ritkán látok viszont, egyszer például Henri Wallonnál olvastam. /Biztosan nem használnék ilyen patetikus szavakat./ Wallon gimnáziumigazgatóként fordult ekként

növendékeihez: "Megbecsülnek benneteket: s mi ennek az oka, hacsak nem az, hogy előnyös helyzetetek révén beiratkozhattatok a gimnáziumba? ...Nem lehetséges az, hogy mindig ti kapjatok, anélkül, hogy adnátok. ... Siessetek, igyekezzetek minél gyorsabban elismerni ezt a társadalmi adósságot addig, amíg még szabadon elfogadhatjátok. A többiekért élni, szembeszállni az egoizmusban rejtőzködő halállal – vajon, nem ez lenne-e a mi függetlenségünk"?

V.ö: René Zazzo, Pszichológia és marxizmus. Henri Wallon élete és műve. Gondolat, 1980. 14. sk. old.

6 "Mindannyian azt mondatták: minden attól függ, hogy hol élsz és mid van, amivel építhetsz magadnak". Cohen idézett műve: Princeton University Press, 1978. A mottó Stephen Bone és Mary Adshead The Little Boy and His House /London: I. M. Dent and Son Ltd., 1936/ című könyvéből való.

7 Lásd ehhez Cohen említett "The Structure of Proletarian Unfreedom" című művét.

8 Roger Scruton, The Thinkers of the New Left. Longman Group, 1985.

9 V.ö: Tom Bottomore, Elites and Society. Penguin Books, 1964, 72. old.

10 V. ö: Mezei Gy.: "Eszme és valóság – Egy filozófiai konferencia tanulságai". Magyar Nemzet, 1988. szeptember 15.

11 "Másvalaki utasítására és javára dolgozni ... nem kielégítő állapot kiművelt értelmű emberi lények számára, akik immár nem tartják önmagukat a természetnél fogva alacsonyabb rendűnek azoknál, akiknek szolgálnak". Principles of Political Economy, University of Toronto Press, 1965, 766. old, idézi Cohen, "The Structure of the Proletarian Unfreedom", op.cit., 252. old. Ebből a szempontból nyilvánvalóan olyan társadalmi berendezkedés kívánatos, melyben a hierarchikus szerkezetek jól összeegyeztethetők a minden egyes emberben – hol elevenebb, hol csökevényesebb módon – munkáló méltóságigénnyel.

12 Hogy valójában kinek írta – ha szabad így fogalmazni – Lengyel József Szembesítés című önéletrajzi ihletettségű regényét, az olvasói reakción mérhető le. S ahhoz szól igazán e kisregény, akik már számtalanszor átéltek azt, ami az író a vasútról hazafelé tartva a szomszédjával folytatott beszélgetés során ragadta meg.

13 Részletet közöl a novellából Szilágyi Ákos, Befejezetlen forradalom című válogatása /Szabadtér Kiadó 1987./

14 Op cit., 37. old.

15 Tom Bottomore, Marxist Sociology. London: Macmillan, 1975, 21. old.

16 Pan Books, 1982. 260. sk. old.

17 V. ö: Mezei Gy.: "Hegemónia és /szerves/értelmiség", op. cit.

18 V. ö: Power –A New Social Analysis. London: Unwin Books, 1963. 200. old.

19 V. ö: Jon Elster, Making Sense of Marx. Cambridge University Press etc., 1985. passim, de pl. 3. old.

20 A helyhez kötöttség fogalmához lásd mindenekelőtt az Ideologie und Utopie megfelelő részleteit /Frankfurt am Main: Schulte-Blumke, 1978/, pl. 50, 53, 68, 109, 162. old.

21 Például a Capitalism and Freedom /The University of Chicago Press 1962/ fejtegetéseire gondolok.

22 "A proletár nem tud mit kezdeni a jeffersoniánus 'individuális szabadsággal', hiszen gazdasági hatalommal csak a munkáltatók rendelkeznek", írja például egy helyütt /Freedom and Organization 1814-1914; London: George Allen und Unwin, 1934. 256. old./. Lásd azonban mindenekelőtt az "igazságosságra"

vonatkozó különböző fejtegetéseit /pl. a "Property" fejezetben a Principles of Social Reconstruction című könyvben, London: Unwin Paperbacks, 1980,² 78. skk. old./, melyek lényegében minden társadalomfilozófiai művében megjelennek. Vö. M. Gy., "Human Order and Axiology /Rediscovering Russell's Social Philosophy", lásd Nyíri J. K., M. Gy. /Szerk./, Perspectives on Ideas and Reality, Számalk, 1989.

22a Vö. M. Gy., "A 'tudós civil kurázsi' megkésett dokumentuma" Tiszatáj 1989/5.

23 Mt. 13, 12, V. ö: Elster, "The Theory of Combined and Uneven Development: A Critique", in: J. Roemer /szerk./, Analytical Marxism. op. cit., 63. old.

24 V.ö: Chiaki Nishiyama, Kurt R. Leube, /szerk./, The Essence of Hayek. Hoover Inst. Press, Stanford: UP, 1984, vagy pl: Eamon Butler, Hayek – His contribution to the Political and Economic Thought of our Time. London: Temple Smith, 1983.

25 Lassuló idő, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984. 52. old.